

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ TOPONİMLƏRİN
ÜSLUBİ-KOMMUNİKATİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İxtisas: 5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **İradə Yasin qızı Qəniyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri Dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Qara İbrahim oğlu Məşədiyev

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

filologiya elmləri doktoru, professor
Sevinc Abbasqulu qızı Məhərrəmova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Günəl Məzahir qızı Orucova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.06/4 Birdəfəlik Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor

Nadir Baloğlan oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru,
dosent

Gülsüm İsrafil qızı Hüseynova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İntegrativ, funksional-kommunikativ, diskursiv, linqvokulturoloji araşdırmaların geniş vüsət aldığı müasir dünya dilçiliyində dil vahidlərinin üslubi xüsusiyyətlərinin, onların nitq prosesində rolu və əhəmiyyətinin öyrənilməsi dilçiliyimiz üçün maraqlı faktlar verir. Dil faktlarının üslubi cəhətlərinin tədqiqi özündə onların mənsub olduğu xalqın tarixini və mədəniyyətini əks etdirməklə yanaşı, həm də yazıçının həmin vahidlərə münasibəti və yanaşma tərzini ehtiva edir. Bu səbəbdən toponimlərin iki müxtəlif sistemli dildə, müxtəlif dövrlərə aid bədii mətnlər əsasında üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi aktualdır.

Elə bir bədii mətn tapmaq olmaz ki, orada onomastik vahidlərdən, xüsusən də toponimlərdən istifadə olunmasın. Dildə işlənən bütün onomastik vahidlər kimi toponimlər də bədii üslubu zənginləşdirən vasitə kimi çıxış etdiyindən üslubi tədqiqat üçün mühüm material hesab olunur. Dilçi alimlər xüsusi adların bədii dildə üslubi imkanlarına müxtəlif mövqələrdən yanaşmış, istər Azərbaycan, istərsə də ingilis dilçiliyində bu dillərin onomastik sistemi ayrı-ayrı yazıçıların əsərləri əsasında həm nəzəri, həm də tətbiqi dilçilik prizmasından təhlil edilmişdir. Tarixi boyu hər bir xalqın formalaşmasının bütün mərhələlərində iştirak edən toponimlərin müxtəlif sistemli dillərin fonunda qarşılıqlı-müqayisəli aspektdə tədqiqi mövzunun aktuallığını şərtləndirən əsas amillərdəndir.

Azərbaycan və ingilis dillərinin müxtəlif sistemli olmasına, ayrı-ayrı areallarda işlənməsinə, hətta genetik cəhətdən müxtəlifliyinə baxmayaraq, bu dillərin toponimlərinin bədii mətnlər əsasında tədqiqi, mövcud olan oxşar və fərqli cəhətlərin meydana çıxarılması dilçilik elmi üçün əhəmiyyətli bir məsələdir. Məlumdur ki, müxtəlif areallarda məskunlaşmış xalqların dillərində fərqli cəhətlərin olması labüddür. Lakin oxşar cəhətlərin olması artıq koqnitiv dilçilik üçün yeni faktların aşkara çıxarılmasına şərait yaradır. Dil universalisi olan toponimlərin nitq prosesində istifadəsi

zamanı üslubi keyfiyyətlərinin meydana çıxarılmasında oxşar cəhətlərin olması isə onların tədqiqinə marağı daha da artırır. Ona görə də üslubi imkanların inkişaf mexanizmini izləmək, bu üslubi əlamətlərin formalaşmasında milli xüsusiyyətlərin və ya dilin daxili strukturunun təsirini öyrənmək dilçilik baxımından çox aktualdır.

Toponimlərin mətnə üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilk növbədə onların mətn daxilindəki funksiyalarını müəyyənləşdirməyi ön plana çəkir. Toponimlərin kommunikativ funksiyası isə bir tərəfdən cəmiyyətin sosial və tarixi inkişafına söykənsə, digər tərəfdən obyektə müəyyənləşdirmək və adlandırmaq, onun fiziki-coğrafi əlamətlərini əks etdirmək, hətta bəzi hallarda xarakterizə etmək kimi xüsusiyyətləri özündə birləşdirir. Bununla da antroposentrik paradigmatmaya uyğun olaraq *“toponim insan-obyekt əlaqəsini həyata keçirmiş olur”*¹. Toponimin sosial-tarixi mahiyyəti və antropoloji təyinatı onu müxtəlif sistemlərdə nəzərdən keçirməyə imkan verir. Deməli, toponimlərin dildə və nitqdə yerinə yetirdiyi funksiyaların müəyyənləşdirilməsi, izlənilməsi və araşdırılması mövzunun aktuallığını bir daha nəzərə çarpdırır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi əsasən toponimika, poetik onomastika və üslubiyyatla bağlı Azərbaycan, ingilis və rus dillərində yazılmış elmi-tədqiqat əsərləri, kitablar, məqalələr, həmçinin internet resurslardan ibarətdir. Bunlar ümumi onomastika problemləri ilə bağlı (A.Qurbanov, T.Əhmədov, S.Mollazadə, Q.Məşədiyev, A.Superanskaya, V.Nikonov, A.Smit, K.Kemron, A.Mills, M.Qilinq, A.Qardiner və b.), poetik onomastika ilə əlaqəli olan (Q.Mustafayeva, F.Xalıqov, L.Piriyeva, D.Əliyeva, Ə.Mikayılova, C.Makqeri, C.Koks, K.Kaleton, D.Litt, L.Eşli, B.Vefes və b.) araşdırmalardır. Dissertasiya mövzusunun işlənməsində Azərbaycan və ingilis bədii mətnlərindən gətirilmiş nümunələrdən də istifadə olunmuşdur. Mövzu hər iki dilin bir çox üslublarını əhatə edə bilər, lakin tədqiqat materialının həddindən artıq çoxluğu bizim yalnız hər iki dilin yazılı ədəbiyyat

¹ Перкас, С.В. Парадигматические и синтагматические аспекты лингвистического потенциала топонимов в современном английском языке: / дис. канд. филол. наук / – Москва, 1980. – 178 с., – с. 53

nümunələrindən toplanmış faktları təhlil üçün əsas götürməyimizə səbəb oldu.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı müxtəlif sistemlərə aid olan Azərbaycan və ingilis dillərinin bədii mətnlərindəki toponimlərdir. Araşdırmanın predmeti isə Azərbaycan və ingilis dillərinin bədii mətnlərindəki toponimlər vasitəsilə ifadə olunan mədəni konsept və stereotiplərin mətdaxili funksiyalarının, yer adlarının üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərinin, dildə və nitqdə işlənmə məqamlarının təhlilidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatda əsas məqsəd müxtəlif sistemli dillərdə (Azərbaycan və ingilis dillərində) toponimlərin bədii mətnlərin ideya-məzmununun açılmasında rolunu müəyyənləşdirmək, məna və məzmun imkanlarını açıqlamaq, bu dillərin bədii nümunələrində işlənən toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərindəki oxşar və fərqli cəhətləri aşkarlamaqdır. Tədqiq olunan dillərdən toplanmış nümunələr əsasında toponimlərin kompleks təsvirini vermək, müqayisəli və linqvokulturoloji təhlilə cəlb etməklə onların mətdaxili funksiyalarını müəyyənləşdirməkdir. Qeyd etdiyimiz məqsədə çatmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

— Azərbaycan və ingilis toponimlərinin müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqi məsələlərini ümumiləşdirmək, münasibət bildirmək;

— Azərbaycan və ingilis toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətlərini izləmək;

— Toponimlərin mədəni-assosiativ məzmununun və semantik strukturunun təsvirini vermək;

— Toponimlərin dildə və nitqdə işlənmə mövqeyini müəyyən etmək;

— Müxtəlif sistemli dillərin toponimlərinin funksional-üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, onların sözyaratmada, məcazyaratmada iştirakını təhlil etmək;

— Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında toponimlərin sahəsini, işləklik dərəcəsini, funksiyasını və rolunu müəyyənləşdirmək;

— Azərbaycan və ingilis bədii mətnlərində işlənmiş toponimlərin üslubi-kommunikativ cəhətdən əhatəli tədqiqini aparmaq üçün prinsiplər və bölgülər müəyyənləşdirmək;

— Tədqiq edilən dillərin bədii mətnlərindəki toponimlərin üslubi-kommunikativ, nominativ-semantik xüsusiyyətlərini qruplaşdırmaq və müqayisəsini aparmaq;

— Azərbaycan və ingilis dillərinin bədii mətnlərində toponimlər vasitəsilə ifadə olunan tarixi-etnoqrafik, sosial-mədəni və s. faktorların təsvirini vermək;

— Toponimlər vasitəsilə müsbət və mənfi konseptlərin ötürülməsi mexanizmini araşdırmaq.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat sistemli yanaşma metoduna əsasən aparılmış və tədqiq edilən dillərin bədii mətnlərindəki toponimlər dil vasitələrinin bütöv bir sistemi kimi təhlil edilmişdir. Tədqiqat integrativ xarakter daşıyır və qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün təsviri, müqayisəli-qarşılaşdırma, kontekstual metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Müxtəlif sistemli dillərin toponimləri mənsub olduğu xalqın tarixini, mədəniyyətini, etnoqrafiyasını, inam və etiqadlarını əks etdirən ən etibarlı mənbə olub özünəməxsus linqvistik xüsusiyyətlərə malikdir. Hər iki dilin toponimik sisteminin zənginliyi və rəngarəngliyi onların işlənmə miqdarı, mənşəyi, quruluşu və üslubi imkanlarında özünü göstərir.

2. Poetik yaxud üslubi toponimika dilin onomastik sistemində mövcud olan xüsusi bir sistemdir. Tədqiqata cəlb olunan hər iki dilin bədii mətnlərinin toponimik sahəsinin formalaşmasına onların aid olduğu xalqın və bədii əsəri yaradan sənətkarın böyük təsiri vardır ki, bu məlumatı da toponimlər özlərində qoruyub saxlaya bilər.

3. Toponimlərdəki obrazlılıq, poetiklik, ekspressivlik, emosionallıq kimi xüsusiyyətlər onları həm dil, həm də nitq nümunələrinə çevirmişdir. Bu baxımdan, bədii əsərlərin dilinin üslubi-funksional cəhətdən tədqiqində onomastik vahidlər, o cümlədən toponimlər son dərəcə əhəmiyyətlidir.

4. Azərbaycan və ingilis dillərinin bədii mətnlərindəki toponimlər janrdaxili xüsusiyyətləri özündə birləşdirir. Bədii əsərin janrından asılı olaraq toponimlərin işləklik dərəcəsi və üslubi-kommunikativ imkanları da fərqli olur.

5. Azərbaycan və ingilis dillərinin bədii mətnlərindəki toponimlər insanın emosional vəziyyətini, coğrafi obyektin xarakterik xüsusiyyətini ifadə etmək baxımından subyektiv qiymətləndirmə çalarına malikdir. Ona görə də bir çox hallarda bədii mətnlərdə yazıçı yer adlarını işlədərkən məkan reallığı ilə ictimai mühit reallığını qovuşdurur.

6. Digər leksik vahidlər kimi toponimlər də dildə və nitqdə həm həqiqi, həm də məcazi mənalarda işlənir. Toponimlərə məxsus məcazi mənalar onların dildə və nitqdə tək-cə nominativ deyil, həm də kommunikativ, informativ, estetik, ekspressiv, simvolik və s. funksiyaları yerinə yetirməsinə şərait yaradır.

7. Hər iki dilin bədii mətnlərində məkan anlayışını ifadə etmək üçün real və uydurma toponimlərdən, həmçinin qeyri-müəyyən məkan məzmunlu sözlərdən geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Onlar həm mətnin təşkili qanunlarına tabe olaraq yazılı məlumatın daşıyıcısına çevrilir, həm də mətnin məkan koordinatlarının göstəricisi olub məzmununa təsir edir.

8. Azərbaycan və ingilis dillərində toponimlərin üslubi özünəməxsusluğunu onların bədii mətn daxilində məcaz vasitəsi kimi işlənməsində, semantik və leksik mənə çalarlığında, fonetik cəhətdən yaratdığı üslubi-kommunikativ məqamlarda aydın görmək olar.

9. Hər iki dildə toponimlər vasitəsilə yaranmış təşbeh, metafora, metonimiya, epitet, sinekdoxa, mübaligə, müqayisə, üslubi sinonim və antonimlər üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərə malik olmaqla bərabər bədii əsərlərin dilində bilavasitə obrazlılığa xidmət edir.

10. Müxtəlif sistemli dillərin toponimləri ideonimlərin və frazeoloji vahidlərin formalaşmasında iştirak edərək üslubi məqsədin ifadəsində müəyyən rol oynayır, məzmun, formal, informativ və ekspressiv xüsusiyyətlərə malik olur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya toponimlərin üslubi cəhətlərinin araşdırılması ilə yanaşı, onların iki müxtəlif sistemli dildə müqayisəli təhlilinə həsr edilmiş ilk sistemli araşdırma, yeni tədqiqat işidir. Azərbaycan və ingilis dillərinin qarşılıqlı öyrənilməsinə həsr olunmuş dilçilik ədəbiyyatında toponimlərin üslubi mövqedən müqayisəli şəkildə təhlili indiyədək tədqiqat obyektini kimi qoyulmamışdır. Burada Azərbaycan və ingilis dilçiliyində toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətləri ilk dəfə olaraq qarşılıqlı-müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir. Bu vaxta qədər yalnız ayrı-ayrı söz sənətkarlarının onomastikasına həsr olunmuş tədqiqat işlərində toponimlərin üslubi xüsusiyyətlərindən də bəhs olunmuşdur. Bu baxımdan, toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı-müqayisəli tədqiq olunması, hərtərəfli və sistemli şəkildə açığa çıxması çox vacibdir.

Burada ilk dəfə olaraq Azərbaycan və ingilis bədii mətnlərindəki toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətləri onların məxsus olduğu xalqların milli-mədəni görüşləri nəzərə alınmaqla kompleks şəkildə təhlili edilmişdir. Onların nominativ, semantik və struktur xüsusiyyətləri qarşılaşdırılmış, qohum olmayan dillərin dil vahidlərinin – toponimlərinin üslubi imkanları müqayisə edilərək oxşar və fərqli cəhətləri araşdırılmış, bədii mətnlərin tərkibindəki toponimlər ifadə etdikləri məna baxımından tədqiq edilmiş, üslubi-kommunikativ funksiyaları müəyyənləşdirilmişdir.

Bundan başqa, onu da xüsusi qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan dilçiliyində ingilis toponimləri indiyədək ayrılıqda tədqiq olunmayıb. Təqdim edilən dissertasiyada toponimlər yalnız müxtəlif sistemlərə aid olan dillərin semantik və milli-mədəni xüsusiyyətlərinin ifadəçisi kimi deyil, həm də dilin sözdüzəltmə potensialı və üslubi-funksional inkişafının bazası kimi tədqiq edilir. Əlavə olaraq qeyd etmək ki, yer adlarının frazeoloji vahidlərin tərkibində işlənərək üslubi çalarlar ifadə etməsi məsələsi də dilçiliyimizdə ayrıca tədqiqat mövzusu olmamışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti Azərbaycan və ingilis dilləri üçün xarakterik və ümumi olan dil vahidlərinin unikal xüsusiyyətlərinin aşkarlanmasıdır.

İstər Azərbaycan, istərsə də ingilis dillərində onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətlərini, bədii üslubdakı funksiyalarını, dildə və nitqdə işlənmə məqamlarını tədqiq edərkən mövcud tədqiqatın nəzəri müddəalarından faydalanmaq olar. Hər iki dilin toponimlərinin müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqinə aid araşdırmalarda dissertasiya mənbə rolunu oynaya bilər. Bu tədqiqata əsasən müxtəlif dil ailələrinə daxil olan digər dillərin onomastik vahidlərinin üslubi xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlilini aparmaq olar.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti isə ondadır ki, onun nəticələrindən poetik onomastikaya, üslubiyyətə aid dərs vəsaiti, monoqrafiya, lüğət, mühazirə mətnləri, mövzu ilə bağlı olan dissertasiyaların hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Aparılan araşdırma linqvokulturoloji səciyyəyə daşdığı üçün müddəa və nəticələrdən kulturologiya, linqvokulturologiya ilə bağlı fənlərin tədrisində, kontrastiv dilçilik üzrə kursların və seminarların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin məzmununa aid yerli və xarici elmi jurnallarda məqalələr çap edilmiş, respublika və beynəlxalq səviyyəli konfranslarda məruzələr edilmişdir. Dissertasiya işinin aprobasiyası ümumilikdə 19 (11 yerli, 8 xarici) məqalə və tezisdə əks etdirilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat. Dissertasiya AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun “Nəzəri Dilçilik” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Giriş 7 səhifə, I fəsil 38 səhifə, II fəsil 40 səhifə, III fəsil 51 səhifə, Nəticə 3 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 20 səhifə, Əlavələr 8 səhifə, ümumi həcmi 171 səhifə – 266,865 işarə.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiyyə çıxarılan müddəalar

müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

I fəsil **“Azərbaycan və ingilis toponimlərinin müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqi və linqvistik xüsusiyyətlərinə dair”** adlanır. Bu fəsildə Azərbaycan və ingilis onomastikasında toponimlərin müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqi tarixinə nəzər salınır, tədqiq edilən dillərdə toponimlərin linqvistik xüsusiyyətləri qarşılıqlı şəkildə təhlil edilir.

“Azərbaycan və ingilis toponimlərinin müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqi” adlanan birinci yarımfəsildə Azərbaycan və ingilis toponimləri haqqında bu günə qədər aparılan tədqiqatlar təhlil edilir, onlara münasibət bildirilir. Hər iki dilin leksik-semantik cəhətdən rəngarəng olan toponimlərinin yaranması, formalaşması və inkişaf xüsusiyyətləri hələ qədim dövrlərdən araşdırılmağa başlanmış və indiyədək toponimika sahəsində dəyərli tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Bu tədqiqatlarda daha çox toponimlərin etimoloji izahına, qrammatik xüsusiyyətlərinə, areal istiqamətdə öyrənilməsinə üstünlük verilməmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində onomastika sahəsi geniş şəkildə tədqiq edilsə də, 1960-cı illərə qədər onomastik vahidlərin poetik funksiyası tədqiqata cəlb olunmamışdır. Azərbaycan dilçiliyində onomastik vahidlərin bədii mətnə üslubi funksiyalarının öyrənilməsi prof. A.Qurbanovun adı ilə bağlıdır. Poetik onomastika sahəsində F.Xalıqov, A.Bayramov, Ə.Fərzəliyev, S.Ağabəyli, D.Əliyeva (folklor onomastikası üzrə), D.Əliyeva, H.Hüseynova, L.Piriyeva, A.Zeynalova, F.Bağirova, S.Qasımova, T.Vəliyeva (hər hansı bir yazıçı yaxud şairin onomastikası üzrə), Q.Mustafayeva, Ə.Mikayılova, İ.Vəliyeva, X.Məhərrəмова (üslubi onomastika üzrə) və başqa tədqiqatçıların araşdırmaları da diqqətə layiqdir.

İngilis dilində toponimika sahəsində araşdırmalar aparmış tədqiqatçılara misal olaraq C.Adams, R.Kouts, A.Mover, K.Kameron, M.Qilinq, A.Qardiner, E.Ekvol, C.Makqeri, C.Ray,

E.Herinqton, A.Hoult, V.Nikoleson, R.Ramsi, R.Rini, A.Rum, Q.Smit, A.Smit, H.Sorenson, R.Stuart, H.Stokes, V.Vatson və başqalarının adlarını çəkmək olar.

İngilis yazılı ədəbi dilində onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ingilis tədqiqatçıları ilə yanaşı V.Belenkaya, K.Zaytseva, K.İrisxanova, V.Kuxarenko, A.Jivoqlyadov, İ.Kondakova, N.Polyakova və başqa rus tədqiqatçılarının da adları ilə bağlıdır.

Azərbaycan və ingilis toponimlərinin ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə tədqiqi tarixinə nəzər salarkən müəyyən etdik ki, üslubi yaxud poetik toponimika dilçiliyin nisbətən az tədqiq edilmiş sahəsidir.

I fəslin ikinci yarım fəslə "Azərbaycan və ingilis toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri" adlanır. Toponimlər hansı ölkəni əhatə etmələrindən asılı olmayaraq dil mənsubiyyətinə görə a) milli, b) başqa dillərə məxsus, yaxud alınma, c) hibrid, yəni iki müxtəlif dilə aid olan sözlərin birləşməsi nəticəsində yaranan toponimik vahidlər olmaqla üç böyük qrupda toplanır. Bundan başqa, hər iki dilin toponimləri mənşəyinə, quruluşuna və bildirdiyi coğrafi obyektin növünə görə də təsriflənir.

Milli toponimik vahidlər hər bir dilin əsasını təşkil edir. Ümumilikdə, Azərbaycan və ingilis dillərinin toponimik sisteminin 70-80%-ni milli dil vahidləri təşkil edir. İngilis dilli ölkələrin toponimik adlar sisteminin mənbəyi qədim ingilis dilidir. Bununla belə, tarix boyu bu ölkələrdə bir çox tayfa və millətlərin məskunlaşması onların toponimik adlar sisteminə də öz təsirini göstərmişdir.

Müasir Azərbaycan və ingilis dillərindəki toponimlər bir sıra linqvistik xüsusiyyət və əlamətlərə malikdir. Bunlardan diqqəti daha çox cəlb edən xüsusiyyət onomastik vahidin apelyativə çevrilməsi prosesidir. Belə çevrilmədə əsasən toponimik adlar üstünlük təşkil edir. Müasir ingilis dilində yer adlarının apelyativ vahidə çevrilməsi prosesini tədqiqatçı K.Efverqren iki istiqamətdə qruplaşdırmışdır: 1) Toponimlərin metaforik və metonimik mənalarda işlənərək birbaşa apelyativ vahidə çevrilməsi, 2) Toponimlərin əvvəl aid olduğu

isimlə birgə atributiv funksiyada işlənərək tədricən apelyativə çevrilməsi².

Dissertasiyanın II fəslı “**Müxtəlifsystemli dillərdə toponimlərin və məkan anlayışının dildə və nitqdə ifadəsi**” adlanır. İkinci fəsildə müxtəlifsystemli dillərdə toponimlərin dildə və nitqdə işlənmə xüsusiyyətləri, bədii nitqdə funksiyaları, işləklik dərəcəsi, həmçinin bədii mətnlərdə məkan anlayışının ifadə formaları müqayisəli şəkildə araşdırılır. Bu fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir.

Bu fəslin birinci yarımfəslı “**Azərbaycan və ingilis toponimlərinin dildə və nitqdə işlənmə xüsusiyyətləri**” adlanır. Aydınır ki, müxtəlifsystemli dillərdə toponimlərin nitq vahidi kimi işlədilməsi estetik, dil vahidi kimi işlədilməsi kommunikatıv məqsədə xidmət edir. İstənilən dil vahidləri kimi, leksikanın xüsusi bir layını təşkil edən onomastik vahidlərin, xüsusilə də onun bir qolunu təşkil edən toponimlərin dildə və nitqdə işlənmə xüsusiyyətləri, orfofonik cəhətləri, emotıvliyi və məcazlaşma dərəcələrinin öyrənilməsi mühüm sayılan dil məsələləridir. Müxtəlifsystemli dillərdə toponimlər dil və nitq vahidi kimi işlənərək həm həqiqi, həm də məcazi mənalar bildirə bilər. Toponimlərin mücərrəd anlayış bildirməsi, məcazi mənada işlədilməsi iki cür qruplaşdırıla bilər: a) topoobyektin, yaxud coğrafi obyektin xüsusiyyətlərinə görə, b) insana xas xarakterik xüsusiyyətlərə görə. Məsələn, coğrafi mühitdən asılı olaraq *Sibir* toponimi “soyuq”, “uzaq” və “sürgün” mənalarını ifadə edir. Şəhərlərin varlı təbəqə yaşayan yerlərinin adları zənginliyi, kasıb təbəqə yaşayan yerlərinin adları isə kasıblığı, yoxsulluğu bildirmək üçün işlədilir.

II fəslin ikinci yarımfəslı “**Azərbaycan və ingilis toponimlərinin bədii üslubda funksiyaları və onların işləklik dərəcəsinin təhlili**” adlanır. Bədii dildə işlədilən hər bir toponimik vahid yer adı bildirməklə yanaşı, bədii üslubun əsas funksiyaları olan kommunikatıv, estetik, emosional–ekspressiv və simvolik funksiyaları yerinə yetirir. Onomastik vahidlərin bədii ədəbiyyatdakı

² Efvergren, C. Names of places in a transferred sense in English / C.Efvergren. – Detroit: Gale Research Co., – 1969. – 123 p., – p. 16

rolu və üslubi-kommunikativ xüsusiyyətləri haqqında M.Qorbanevskiy belə qeyd edir: “Xüsusi adlar bədii əsərin ayrılmaz hissəsi olub, bədii obraz yaradan vasitə kimi çıxış edir. Yazıcının istifadə etdiyi hər bir xüsusi ad əsərin ideyasına, məqsədinə uyğun olmalı və hətta xüsusi üslubi mənə daşmalıdır. Təsadüfi deyildir ki, bədii ədəbiyyatda heç də hər bir xüsusi ad “danışan ada”³ çevrilmişdir.

Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatındakı toponimlərin üslubi-kommunikativ imkanlarını tədqiq edərkən onların dövrlər üzrə və müəyyən ədəbi janrlarda işlənmə xüsusiyyətlərinə diqqət yetirsək görürük ki, klassik ədəbiyyatda rast gəlinən yer adlarının çoxu xarici toponimlər, orta əsrlər və müasir dövr ədəbiyyatında işlədilən yer adlarının əksəriyyəti isə milli toponimlərdir. Bədii mətnlərdə toponimlərin işləklilik dərəcəsinə gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan və ingilis yazıçıları ədəbiyyatın ayrı-ayrı janrlarında toponimlərdən müxtəlif cür istifadə edirlər. Məsələn, lirik janra nisbətən roman janrında və epopeyada toponimlər çoxluq təşkil edir.

II fəslin üçüncü yarımfəslili **“Bədii mətnlərdə məkan anlayışının ifadə formaları”** adlanır və üç bəndə ayrılır. Burada bədii mətnlərdə məkan anlayışının ifadə formaları üç cür qruplaşdırılır: 1) real toponimlər vasitəsilə, 2) uydurma toponimlər vasitəsilə, 3) qeyri-müəyyən məkan məzmunlu söz və ifadələrlə.

Bu yarımfəslilin **“Müxtəlif sistemli dillərin bədii mətnlərində real toponimlər”** adlanan birinci bəndində real toponimlərin dil vahidi kimi müxtəlif üslubi məqamların ifadə olunmasında rolu təhlil edilir. Tədqiqata cəlb etdiyimiz Azərbaycan və ingilis dillərində yazılmış bədii əsərlərin real toponimlərlə zəngin olması onları müxtəlif üslubi məqamlarda izləməyə imkan verir. Real toponimik vahidlər bədii əsərlərdə mövcud həyat hadisələrinin təsviri məqsədilə işlədilir, çünki bu yer adlarını yazıçı yaxud şair real həyatdan götürür və olduğu kimi də əsərə daxil edir. Bizim fikrimizcə, bədii əsərlərdəki real toponimləri iki qrupa: a) milli; b) xarici yer adlarına bölmək olar.

³ Горбаневский, М.В. Ономастика в художественной литературе / М.В.Горбаневский. – Москва: Издательство Российского Университета Дружбы Народов, – 1988. – 88 с., – с. 4

Bu yarım fəslin “**Müxtəlif sistemli dillərin bədii mətnlərində uydurma toponimlər**” adlı ikinci bəndində uydurma toponimlər və onların üslubi imkanlarından bəhs edilir. Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatında maraqlı uydurma faktı kimi yazıçıların fərdi üslubunu xarakterizə edən çox sayda toponimlə qarşılaşmaq olar. Əgər Azərbaycan ədəbiyyatında uydurma toponimlərdən danışılanda C.Məmmədquluzadə yada düşsə, ingilis ədəbiyyatında T.Hardi qeyri-real yer adlarından ən çox istifadə edən yazıçı hesab olunur. Bu yazıçılar bəzən uydurma toponimlərdən ardıcıl olaraq istifadə edərək yalnız üslubi xüsusiyyət daşıyan adlarla oxucunu baş verəcək hadisələrlə qarşılaşmağa hazırlayırlar ki, bu da onların fərdi üslubunun özəlliyidir.

“**Müxtəlif sistemli dillərin bədii mətnlərində məkanın qeyri-müəyyən ifadəsi**” adlı üçüncü bənddə isə Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatında yazıçıların qeyri-müəyyən məkanı təsvir etməsi aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: a) Məkan məzmunlu ümumi isimlərlə (*ölkə, şəhər, rayon, kənd* və s.), b) Onomastik vahidlərin iştirakı ilə düzələn söz birləşmələri ilə (*Dadaşgilin kəndi, Qarabağ kəndlərindən biri, İngiltərə şəhərlərindən biri, Temza boyu, Kür qırağı* və s.), c) Şərti işarələrlə yaxud inisiallarla (*B. şəhəri, K. rayonu, N. məhəlləsi* və s.). Əsərdəki hadisələr ümumi xarakter daşdıqda, oxucunun mövzuya marağını artırmaq istədikdə, mücərrədiyi nəzərə çarpdırmaq məqsədilə yazıçılar məhz qeyri-müəyyən məkanlara müraciət edirlər.

Dissertasiyanın III fəslə “**Müxtəlif sistemli dillərin bədii mətnlərindəki toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı-müqayisəli tədqiqi**” adlanır. Bu fəsil altı yarım fəsildən ibarətdir. III fəsildə müxtəlif sistemli dillərdə toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətləri qarşılıqlı-müqayisəli şəkildə tədqiqatə cəlb olunur. Bunun üçün tərəfimizdən müəyyən edilmiş üslubi bölgülərdən istifadə olunur. Bundan başqa, bədii nitqdə toponim tərkibli frazeoloji vahidlərin üslubi çalarları, ideonimlərin formalaşmasında toponimlərin rolu təhlil olunur.

Bu fəslin birinci yarım fəslə “**Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında toponimlərin məcaz vasitəsi kimi işlənməsi**”

adlanır. Müxtəlif sistemli dillərin bədii mətnlərindəki toponimlər müəyyən üslubi məqamlarda məcazlaşaraq metafora, metonimiya, epitet, sinekdoxa, müqayisə, mübaligə kimi məcaz növlərinin formalaşmasında iştirak edir:

1. Toponimlər metafora kimi: “Çünki ürəyidir bü yerin İran, // Ürək yaxşı olar bədəndən inan”⁴; “A body of England is breathing the English air, // Washed by the rivers, blessed by the sun of home”⁵.

2. Toponimlər metonimiya kimi: a) Toponim aid olduğu yerin əhalisini yaxud bir vətəndaşını bildirir: “Deyişmə coşdurdu Rum ilə Çini, // Yeməyə başladı biri-birini”⁶; “We hope to surprise Weatherbury soon, when we come as husband and wife”⁷; b) Toponim aid olduğu yerin dövlət başçısını, hökumətini, yaxud qoşunu bildirir: “Məgər bizim müsəlmanlar Tükriyənin bu yeni təşəbbüsündən sonra yenə onların xilafətə və islama xain olmaqlarına şübhə edəcəklər?”⁸; “The United States has signed an agreement with Great Britain”⁹.

3. Toponimlər və hidronimlər sinekdoxa kimi: “Çox keçmişəm bu dağlardan, // Durna gözlü bulaqlardan. // Eşitmişəm uzaqlardan // Sakit axan Arazları, // Sınamışam dostu, yarı”¹⁰.

4. Toponimlər epitet kimi: “Mən sənin özünəm, sən mənim özüm, // A buludlu zirvə, a yaşıl çəmən. // Oyan, a duru, Durnalı

⁴ Gəncəvi, N. Yeddi gözəl / N.Gəncəvi. – Bakı: Yazıçı, – 1983. – 355 s., – s. 39

⁵ An anthology of the English literature. XX century / compiler T.A.Amelina. – Moscow: Prosvesheniye, – 1985. – 228 p., – p. 66

⁶ Gəncəvi, N. Poemalar. (ixtisarla): [2 cildə] / N. Gəncəvi. – Bakı: Maarif, – c. 2. 2002. – 212 s., – s. 135

⁷ Hardy, T. Far from the madding crowd / T.Hardy. – London: 1988. – 119 p., – p. 32

⁸ Məmmədquluzadə, C. Əsərləri: [4 cildə] / C.Məmmədquluzadə. – Bakı: Öndər Nəşriyyat, – c. 3. – 2004. – 480 s., s. 231

⁹ Duche, J. The great trade roots / J.Duche. – London, Glasgow: Collins, – 1969, – 128 p., –p. 63

¹⁰ Vurğun, S. Seçilmiş əsərləri: [5 cildə] / S.Vurğun. – Bakı: Şərq-Qərb, – c. 1. – 2005. – 264 s., – s. 176

gözlüm, // *A Çatma, yadına düşürdümü mən?*"¹¹; "*His distinguishing feature was his Hollywood teeth*"¹².

5. Toponimlərin müqayisə məqamında işlənməsi. Azərbaycan və ingilis bədii ədəbiyyatında üslubi məqam yaratmaq üçün toponimlərdən müqayisə predmeti kimi istifadə olunmasını dörd cür qruplaşdırmaq olar: a) əşyavi müqayisə, b) situativ müqayisə, c) canlı varlıqla müqayisə, d) toponimlərin bir-biri ilə müqayisəsi.

6. Toponimlərin mübaligə kimi işlənməsi: "*Deyir ki, su qayanı asta-asta deşər, papağımızı hərleyəcəyik, görəcəyik aylar gəlib keçib, sən də Muğanı büküb-büküb yıqmısan ovcunun içinə*"¹³; "*The hotel was too large and it nearly covered the half of London*"¹⁴.

III fəslin ikinci yarım fəslə "Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında toponimlərin semantik məna çalarlığı" adlanır. Bədii üslubda obrazlılığın yaranmasında məcazlaşmadan başqa semantik məna çalarlığı ifadə edən vasitələrdən biri olan sinonimlərdən də geniş istifadə olunur. Biz üslubi baxımdan toponimlərin sinonimliyi dedikdə onların iki cür işlənmə formasını nəzərdə tuturuq: a) toponimin perifrastik ekvivalentlərinin işlədilməsi, b) toponimin müasir və arxaik formalarından istifadə olunması.

a) Toponimlərin perifrastik ekvivalentlərindən təkrara yol verməmək və müəyyən üslubi-kommunikativ məqam yaratmaq üçün istifadə edilir. Məsələn, bədii əsərlərdə *Azərbaycan* əvəzinə "Odlar yurdu", *Bakı* toponimi əvəzinə "küləklər şəhəri", "neft şəhəri", *Məkkə və Mədinə* əvəzinə "Müqəddəs torpaqlar" və s. kimi ifadələrin işlədilməsi üslubi məqam olub, əsərin ideya-bədii təsirini daha da artırır. İngilis bədii ədəbiyyatında *ABŞ* toponimi əvəzinə "The Colonies" (koloniyalar), "New World" (Yeni dünya), *La Manş*

¹¹ Arif, H. Seçilmiş əsərləri / H.Arif. – Bakı: Sərq-Qərb, – 2004. – 224 s., – s. 21

¹² Classic English short stories of the 10's / compiler V.A.Skorodenko. – Moscow: Raduga Publishers, – 2000. – 223 p., – p. 72

¹³ İbrahimov, M. Əsərləri: [10 cildə] / M. İbrahimov. – Bakı: Yazıçı, –c. 4. – 1979. 596 s., s. 241

¹⁴ Baker's dozen. Stories by modern British and American writers / compiler S.V.Shevtsova. – Moscow: Vysshaya Shkola, – 1979. – 144 p., – p. 14

(İngilis Kanalı) əvəzinə “The Channel” (Kanal) və s. kimi ifadələrinin işləndiyini görmək olar.

b) Bədii əsərlərdə arxaik yer adlarından toponim haqqındakı tarixi informasiyanın, məkanın qədimliyinin diqqətə çatdırılması məqsədilə istifadə edilir: *Şəki-Nuxa, Nuxu, Gəncə-Abbasabad-Yelizavetpol-Kirovabad, İstanbul-Konstantinopol* və s. İngilis bədii ədəbiyyatında London toponiminin qədimdə işlənən etimoloji formalarına – *Londinos, Londinium*, İlçester toponiminin qədim adı olan *Ivelchester*, Şotlandiya toponiminin poeziyada işlənən qədim adı *Caledonia*, İrlandiyanın poeziyada qədim adı *Innisfallen* kimi yer adlarına tez-tez rast gəlmək olar.

III fəslin üçüncü yarımfəslə “**Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında toponimlərin fonetik cəhətdən yaratdığı üslubi-kommunikativ məqamlar**” adlanır. Toponimlərin fonetik cəhətdən dəyişdirilməsi onları canlı danışq dilinə yaxınlaşdırmaq, obrazların daxili aləmi barədə təsəvvür yaratmaqla müəyyən üslubi-kommunikativ məqsədə xidmət edir. Bədii əsərlərdə toponimlərin fonetik cəhətdən yaratdığı üslubi məqamları iki cür qruplaşdırıla bilər:

a) Toponimin fonetik dəyişikliklə işlədilməsi: “*Gəl gör, çör-çöp yığan, içdirib, yedirib bəslədiyin qonağın, deyirlər, qardaşın oğlunu azdırıb, özü ilə Parijə aparır*”¹⁵; “*The city of Wintonchester, afortime capital of Wessex had a beautiful landscape*”¹⁶

b) Toponimin mənbə dildə, yəni aid olduğu xarici dildəki tələffüz variantında işlədilməsi: “*Varlığa nə darlıq. Rossiyada da həmişə beşotaqlı lüksdə qalırdı*”¹⁷; “*Far away in a land where the sky is nearly always blue lies the beautiful city of Venezia*”¹⁸.

¹⁵ Axundov, M.F / M.F.Axundov. Bədii və fəlsəfi əsərləri. – Bakı: Yazıçı, – 1987. – 368 s., – s. 30

¹⁶ Hardy, T. Tess of the D’Urbervilles / T.Hardy. – London: Penguin Books Ltd., – 1978. – 538p., – p.488

¹⁷ Anar. Seçilmiş əsərləri: [2 cilddə] / Anar. – Bakı: Azərneşr, – c. 1. – 1988. – 352 s., – s. 198

¹⁸ Tales from Shakespeare / edited by Ch.Lamb. – Moscow: Prosvesheniye, – 1962. – 104 p., – p. 30

III fəslin dördüncü yarımfəslə "Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında toponimlərin leksik cəhətdən yaratdığı üslubi-kommunikativ məqamlar" adlanır. Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında toponimlərin leksik cəhətdən yaratdığı üslubi-kommunikativ məqamlar bədii dilin zənginləşməsində və obrazlılığın formalaşmasında mühüm rol oynayır.

1. Toponimlərin simvolik məqamda işlənməsi. Azərbaycan ədəbiyyatında *Gülüstani-İrəm*, *İrəm bağı* – füsunkar təbiət gözəlliyinə malik olan bir yer kimi, *Bağdad* – gözəllərin məskəni, *Araz* hidronimi – ayrılıq, *Bisütun* – əzəmət, qeyrət, güc rəmzi kimi, ingilis ədəbiyyatında isə *Blackpool* – atəşfəşanlıq, *Arcadia* – xoşbəxtlik, *Lyonnesse* – nağıllar və əfsanələr diyarı, *Eldorado* – əfsanəvi zənginlik ölkəsi kimi simvolik məqamlarda işlədilir.

2. Toponimlər istənilən bir şəxs üçün bir tərəfdən ünvandırsa, digər tərəfdən "vətən" in simvolik göstəricisidir. Bu göstərici dünya ədəbiyyatında mövcud olan istənilən bir əsərə yol tapa bilər. Yazıçılar toponimlərin bu xüsusiyyətindən öz fərdi üslublarına uyğun şəkildə istifadə edirlər. Məsələn: "*Hər vətən övladına söz yox ki, sərvətdir Bakı, // Yurduma tarix boyu qandır, hərərətdir Bakı*"¹⁹; "*London was his home. He planned to live there all his life*"²⁰.

3. Toponimlərin doğma məkan bildirməsi, yaxud əsəri yazan şəxsin öz yaşayış yerini ön plana çəkməsi. Məsələn, S.Vurğun ona doğma olan *Qazax*, *Kəpəz dağı*, H.Arif isə böyüyüb boya-başa çatdığı *Ağstafa*, *Ceyran çölü*, ingilis yazıçılarından O.Vayld özünə doğma olan *Tite Street*, *St.James Place*, *Magdalen college*, R.Bruk isə *Roman road*, *Wendover*, *Tring*, *Lilley Hoo* və s. kimi yer adlarından öz əsərlərində istifadə etmişdilər.

4. Toponimlərin müsbət və mənfi mənalarda işlənməsi. Müsbət və mənfi anlayışların toponimlər vasitəsilə ötürülməsi fərdi üsluba bağlı bir əməliyyatdır. Məsələn, göstərilən nümunələrdə toponimlər "mənfi" mənada işlənmişdir: "*Müasir şəhərin rahatlığı qarşısında*

¹⁹ Azərbaycan qəzəlləri. Qəzəllər toplusu / redaktor A.Hüseynova. – Bakı: Azər nəşr, – 1991. – 624 s., – s. 550

²⁰ Dickens, M. The heart of London / M.Dickens. – London: Penguin Books, – 1964. – 464 p., – p. 87

İçəri şəhərin nəyi var? Natəmizliyi, çirki, narahatlığı, yamaqları. Qoca sifətinin qırıqları kimi əyri-üyrü küçələri. Yanpörtü dayanmış şikəst, əlil evləri"²¹; "England was morally buried in great foggy mappings of hypocrisy, prosperity and cheapness. Victoria, broad-bottomed on her people's will and the possessing class heavy bottomed on the people's neck"²².

5. Toponimlərin etimologiyasından üslubi məqam kimi istifadə edilməsi. Bəzən toponimin etimologiyası bədii əsərin ideyası üçün həlledici rol oynaya bilər: "Dağlı məhəlləsində Bakıdan yüz kilometr şimal-qərbdə, Böyük Qafqaz silsiləsinin Abşeron yarımadasına enən son dağların qoynunda yerləşən Xızı kəndinin muzdurları məskən salmışdılar. Məhəllənin adı da dağlardan şəhərə köçmüş kəndlilərin mənşəyi ilə o vaxtdan Dağlı məhəlləsi qalmışdı"²³; "The name of the street was Hangman's Lane. They say a hangman lived there, an interesting, bloody-handed, Elithabethan hangman, not a seedy little bore in a bowler hat"²⁴.

6. Toponimlərin komik effekt yaratması. Toponimlərin bu üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərinə ən çox satirik əsərlərdə, komediya janrında rast gəlinir. Məsələn: "Gözümə tanış gəlirsən. Qubadlıda klub müdiri olmasan? Qırx altıda Salyanda işləməmişən? Əllinci ildə Şəkidə ipək üstündə məhkəməyə düşməmişən?"²⁵; "- Is this "Mike's Place"? // - Yes, sir, replied the white coated man. // - Are you Mike? // - No, sir. But I'm his

²¹ Anar. Seçilmiş əsərləri: [2 cilddə] / Anar. – Bakı: Azərneşr, – c. 1. – 1988. – 400 s., – s. 57

²² Abeltina, R. English and American literature / R.Abeltina. – Riga: Zvaigzne Publishing House, – 1976. – 342 p., – p. 162

²³ Dağlı, S. Seçilmiş əsərləri: [2 cilddə] / S.Dağlı. – Bakı: Azərneşr, – c. 1. – 1992. – 384 s., – s. 143

²⁴ Braine, J. Room at the top / J.Braine. – Harmondsworth, Middlesex: 1961. – 235 p., – p. 27

²⁵ Rəhman, S. Seçilmiş əsərləri: [2cilddə] / S.Rəhman. – Bakı: Avrasiya Press, – c. 2. – 2005. – 328 s., – s. 14

representative and I have full authority to act on his behalf. What can I have the pleasure of doing for you?"²⁶

7. Toponimlərin tarixi hadisə bildirməsi. Bədii əsər daxilində toponimlər həm də mətnin "məkan və zaman koordinatlarının"²⁷ ifadəçisi kimi çıxış edir. Bu hal xüsusilə tarixi toponimlərə aiddir, çünki onlar təkcə məkan bildirmir, həm də hadisənin baş vermə zamanını oxucuya xatırladır, informativ funksiyanı yerinə yetirir. Odur ki, müharibə mövzusunda yazılmış əsərlərdə işlədilən toponimlərə məkan-zaman xüsusiyyəti xasdır. Bu zaman toponimin coğrafi ad bildirməsi ikinci plana keçir, o, məkanı deyil, həmin yerdə baş vermiş tarixi yaxud faciəvi hadisəni yada salır. Məsələn, Azərbaycan ədəbiyyatında *Qarabağ*, *Xocalı*, ingilis ədəbiyyatında *Waterloo*, *Chancellorsville* və s. belə toponimlərdəndir.

8. Toponimlərin təbiət təsvirləri ilə birləşməsi. Bu zaman toponim vasitəsilə coğrafi məkanın mənzərəsi, peyzajı yaradılır. Belə təsvirlərin yaradılmasında toponimlərdən istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu üslubi məqamda işlənən toponimlər bədii təsvir vasitələrinə çevrilir. Bu təsvirlər yazıçının və ya şairin fərdi üslubunu, dilinin poetik gücünü ifadə edən ən maraqlı vasitələrdəndir. Təsvir zamanı təqdim edilən ərazinin hansısa bir xüsusiyyəti qabardıla bilər.

9. Bədii mətnlərdə toponimlərin istifadəsinin maraqlı formalarından biri də toponimin məcazi ismin əvəzedicisi kimi işlənməsidir. Məsələn: "*Bu da mənim qəribəliyimdir, deyə Nemət düşünürdü, Məmməd Nəsinin Krasnovdsku kimi*"²⁸; "*The Sphinx and Taj Mahal, Vancouver Harbor and the Rocky Mountains, they all played a sort of hide and seek within him*"²⁹. - "həmin yerlər

²⁶ Wodehouse, P.G. Meet Mr. Mulliner / P.G.Wodehouse. – London: Arrow, – 2008. – 203 p., – p. 101

²⁷ Веремьева, К.М. Топонимы как один из видов пространственных индикаторов в английском языке // – Москва: Вестник МГГУ имени М.А.Шолохова. Серия «Филологические науки», – 2014. – № 2 – с. 30-34, – с. 31

²⁸ Anar. Seçilmiş əsərləri / Anar. – Bakı: Lider Nəşriyyat, – 2004. – 416 s., – s. 51

²⁹ Galsworthy, J. The man of property / J.Galsworthy. – Moscow: Manager, – 2000. – 384 p., – p. 54

haqqında fikirlər, planlar”

10. Toponimlərin leksik mənasından üslubi vasitə kimi istifadə edilməsi. Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatında toponimlərin əsas üslubi istifadə məqamlarından biri onların leksik mənasının əsərdəki hadisəyə uyğunlaşmasıdır: “*Şoranlı düzdə buynuzlu ilanlar mələyir, circımaların cırlıtısından qulaq tutulurdu. Günəş lap yerə enir, torpağı qovurma kimi qovururdu*”³⁰; “*On that day they all dressed in black in Blackmore*”³¹.

11. Bədii əsərlərdə bəzən toponimlər antroponim və ya etnonimlərlə eyniləşdirilir: “*Çox zaman mənə Cavanşir deyiblər. Mən də demişəm ki, Kirdimanlı Kirdiman olsam da, cəsur sərkərdə Cavanşir deyiləm*”³²; “*An old gentleman of a very charitable and kindly disposition, found me and gave me the name of Worthing, because he had the first class ticket for Worthing in his pocket at the time. Worthing was a seaside resort in Sussex*”³³.

12. Bədii üslubda toponimlərin üslubi imkanlarından biri də onların onomastik keçid əsasında formalaşmış nümunələrindən istifadə edilməsidir. Bədii mətni quran yazıçılar bir toponimdən tək-cə bir deyil, bir neçə məkanı adlandırmaq üçün istifadə edərək üslubi ekspressivlik yaradırlar. Məsələn: “*Aşağılarda, aranda isti düşəndə, Qızılqaya meşəsi cənnətə dönür. Deyirsən bəs havaya ətir səpmisən. Qızılqaya körpüsündən sonra Dəli Alı keçidində iş başlarıq*”³⁴; “*After having dinner at Harlequin restaurant, Mr. Harley Quin went to the Bells and Motley hotel in Harlequin’s Lane*”³⁵.

³⁰ Rəhimov, S. Seçilmiş əsərləri: [10 cilddə] / S. Rəhimov. – Bakı: Yazıçı, – c. 8. – 1979. – 312 s., – s. 7

³¹ Hardy, T. Tess of the D’Urbervilles / T. Hardy. – London: Penguin Books Ltd., – 1978. – 538 p., – p. 367

³² Rəhimov, S. Seçilmiş əsərləri: [2 cilddə] / S. Rəhimov. – Bakı: Avrasiya Press, – c. 1. – 2005. – 288 s., – s. 181

³³ Wilde, O. Selections: [in 2 volumes] / O. Wilde. – Moscow: Progress Publishers, – vol. 2. – 1979. – 445 p., – p. 32

³⁴ Əfəndiyev, İ. Seçilmiş əsərləri: [3 cilddə] / İ. Əfəndiyev. – Bakı: Avrasiya Press, – c. 1. – 2005. – 280 s., – s. 170

³⁵ Christie, A. The mysterious Mr. Quin / A. Christie. – London: Harper Collins, – 2003. – 712 p., – p. 69

13. Toponimlərin ifadə etdikləri maraqlı üslubi imkanlardan biri onların ümumi ismin təyinedicisi kimi işlənməsidir. Təyinedici funksiyada çıxış edən toponim söz birləşməsinin birinci tərəfində dayanaraq əsas sözün əlamətini ifadə edir. Məsələn: *“Rəiyyətlərdən yığılan vergilər Təbriz xəzinəsinə deyil, əmirlərin anbarlarına girdirdi”*³⁶; *“Ask any lady in London society that has daughters, and she’ll tell you the same”*³⁷.

14. Toponimlərin əlamət, keyfiyyətlə bağlı ərazini bildirməsi. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində öz xarakterik əlamətləri ilə tanınan toponimlər mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan nəsrində və şeirində *“Göyçayın narı”*, *“Qubanın ağ alması”*, *“Qarabağın şikəstəsi”*, *“Bakı nefti”*, ingilis ədəbiyyatında *“Newcastle coal”*, *“Detroit cars”*, *“Roman spa”* və s. bu kimi ifadələrə tez-tez rast gəlmək olar. Bəzən toponimin adı çəkilməsə belə, xarakterik əlamətlərə görə məkanı asanlıqla təyin etmək mümkündür: *Öz lətifələri, ipəyi, şirniyyatı və pitisilə tanınan bu ərazi (Şəki) qədimlərdə sak tayfalarının adı ilə bağlı olmuşdur (İ.Q.)*.

15. Toponimlərin üslubi imkanlarından biri də onların təyini söz birləşməsi daxilində inversiyada iştirak etməsi yaxud izafətlərin tərkibində işlənməsidir. Bu hal Azərbaycan dili üçün daha xarakterikdir. Məsələn, ingilis dilində *New York şəhəri* ifadəsi həm *New York city*, həm də *the city of New York* formasında işlənilə bilər. Azərbaycan bədii mətnlərində isə toponimlərin inversiyasına həm təyini söz birləşməsi daxilində, həm də izafət tərkibləri formasında rast gəlmək olar. Məsələn: *mülki-Misir, vilayəti-Bağdad, şəhri-Təbriz* və s. *Başqası söylədi: “Verir ən saqraq // Xanəndə Xorasan, çalğısı İraq”*³⁸.

16. Toponimlərin bədii təkrir kimi işlənməsi. *Bu üslubi fiqur bədii ədəbiyyatda, xüsusən də poeziyada ifadənin quruluşuna*

³⁶ Kərimzadə, F. Xudafərin körpüsü / F.Kərimzadə. – Bakı: Qanun Nəşriyyatı, – 2012. – 480 s., – s. 350

³⁷ Shaw, B. Widowers houses. Mrs.Warren’s profession / B.Shaw. – Moscow: Foreign Languages Publishing School, – 1960. – 172 p., – p. 136

³⁸ Gəncəvi, N. Poemalar. (ixtisarla): [2 cildə] / N.Gəncəvi. – Bakı: Maarif, – c. 1. – 2002. – 212 s., – s. 135

ritmiklik, melodiklik gətirir, şeirə intensivlik verir, onun dinamikasını artırır³⁹.

“Sığındım istəkli bir bala kimi //İsti qucağına Ağstafanın.//
Dolandım səhərdən axşama kimi // Sağına, soluna Ağstafanın”⁴⁰;
“You praised this life, but the good die young, // The rest of us reside
in Booterstown Avenue. // Hostages to fortune in Booterstown
Avenue, // Living where we live in Booterstown Avenue”⁴¹.

17. Toponimin bədii xitab kimi işlənməsi. Qeyd edək ki, Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatında toponimlərin bədii xitab kimi işlənməsinə daha çox poeziyada rast gələ bilərik: “Yazaydım, yaradaydım şah nəğməni mən, Bakı! // Oxuyaydı dostların onu ürəkdən, Bakı!”⁴²; “Alabama, good-bye! I love thee well, // But yet for a while do I leave thee now!”⁴³

18. Toponimlərin sadalanma mövqeyində işlənməsi. Bir neçə toponimin bir cümlədə, bir abzasda ardıcıl şəkildə sadalanması bədii obrazlılığı qüvvətləndirən və üslubi məqam yaradan vasitələrdən hesab edilir. Məsələn: “Vallah, bilmirəm haradan sənə söyləyim – Parisdənmi, Berlindənmi, Vyanadanmı və yaxud bizim Peterburqdanmı?”⁴⁴; “Whether at Torquay, Goring, London, Florence or elsewhere, my life, as long as you were by my side, was entirely sterile and uncreative”⁴⁵.

³⁹ Bəylərova, A.M. Bədii dildə üslubi fiqurlar / A.M.Bəylərova. – Bakı: Nurlan, – 2008. – 212 s., – s. 63

⁴⁰ Arif, H. Seçilmiş əsərləri / Anar. – Bakı: Sərq-Qərb, – 2004. – 224 s., – s. 26

⁴¹ Boran, P. If ever you go. A map of Dublin in poetry and song / P.Boran, G.Smith. – Dublin: Dedalus Press, – 2014. – 372 p., – p. 276

⁴² Rza, R. Seçilmiş əsərləri: [5 cilddə] / R.Rza. – Bakı: Öndər Nəşriyyat, – c. 1, – 2005. – 304 s., – s. 185

⁴³ Twain, M. The adventures of Tom Sawyer / M.Twain. – New York: Barns and Noble Classics, – 2005. – 225 p., – p. 127

⁴⁴ Azərbaycan nəsri antologiyası: [5 cilddə] / tərt. ed. Z.Əsgərli. – Bakı: Şərq-Qərb, – c. 2. – 2006. – 368 s., – s. 70

⁴⁵ Wilde, O. Selections: [in 2 volumes] / O.Wilde. – Moscow: Progress Publishers, – vol. 2. – 1979. – 445 p., – p. 152

19. Toponimlərin bədii mətnlərdə istifadəsi zamanı onların sonuna artırılan şəxs sonluqları vasitəsilə üslubi rəngin dəyişməsi baş verir. Bu zaman onlar əzizlənmə və kiçiltmə mənası bildirir:

*“Güllücam, Mərmərim, Bozumum. Dağları dağım, bağları bağım olub”*⁴⁶.

İngilis dili flektiv dil olduğu üçün bu üslubi çalar şəkildə vasitəsilə deyil, toponimlərin əvvəlində “little”, “poor”, “sweet” sözlərinin işlədilməsi ilə yaradılır: *“Oh, my poor, little Dufton. You are too quiet”*⁴⁷.

20. Toponimlərin mətn daxilində apelyativləşməsi, yəni ümumi ismin yerində işlənməsi. Ümumiləşmə prosesi ismi birləşmənin ikinci tərəfinin ixtisarı və toponimin hər iki tərəfin yerində işlənməsi hesabına baş verir. Bunun üçün toponimə aid olan əlamət dəqiq seçilməlidir: *“Görürsən də mən belə gəlin alıram, amma mənə əvəzində bir kəlağayı verdi, o da Basqal. Ələk kimi bir üzündən baxırsan, o üzünü görünür. Heç olmasa, bir Gəncə də almadız”*⁴⁸. - Bu nümunədə kəlağayılar toxunduğu şəhərin adı ilə *Gəncə, Basqal* adlandırılır.

*“Unfortunately, the two days gained between London and Bombay had been lost in this trip across India, but it can be safely said that Mr.Fogg was not at all upset about that”*⁴⁹. - Burada isə *London, Bombay* toponimləri yer adı kimi deyil, “səyahət” mənasında işlənməmişdir.

Göründüyü kimi, istər Azərbaycan, istərsə də ingilis yazılı ədəbiyyatında yazıçılar dil vahidi kimi toponimlərin leksik mənasının yaratdığı kommunikativlikdən və daxili semantikasının ifadə etdiyi üslubi çalarlardan yan keçə bilməmişlər.

⁴⁶ Cəfərzadə, Ə. Vətənə qayıt / Ə. Cəfərzadə. – Bakı: Gənclik, – 1977. – 304 s., – s. 303

⁴⁷ Braine, J. Room at the top / J.Braine. – Hardmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd., – 1961. – 235 p., – p. 97

⁴⁸ Cəfərzadə, Ə. Vətənə qayıt / Ə.Cəfərzadə. – Bakı: Gənclik, – 1977. – 304 s., – s. 38

⁴⁹ Verne, J. Around the world in eighty days / J.Verne. – Oxford: Oxford University Press, – 1983. – 90 p., – p. 36

III fəslin beşinci yarımfəslə "Bədii dildə toponim tərkibli frazeoloji vahidlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətləri" adlanır. Bədii mətndəki toponimlər kimi toponim tərkibli frazeoloji vahidlər də müəyyən üslubi xüsusiyyətlərə, zəngin semantik keyfiyyətlərə malik olduğu üçün sənətkarın bədii məqsədinin ifadə vasitəsinə çevrilir. Digər dil vahidləri ilə müqayisədə daha çox intensiv imkanlara malik olan topofrazeologizmlər bədii əsərin qəhrəmanının hiss və həyəcanlarının daha təbii, dolğun, zəngin bir dillə ifadə edilməsinə şərait yaradır. Məhz bu və digər cəhətlərinə görə demək olar ki, toponim tərkibli frazeologizmlərin geniş üslubi imkanları vardır. Toponim tərkibli və məkan məzmunlu frazeoloji vahidlərin bədii üslubda işlədilməsini üç cür qruplaşdırma bilərik:

1) Ümumxalq dilində işləndiyi kimi, heç bir dəyişiklik edilmədən nitqdə işlənənlər: "*And olsun getdiyim Məkkə və Mədinəyə, əgər sən bu işi düzəltəsən, sənə yüzə manat pul verərəm*"⁵⁰; "*Tell him I don't know what he is talking about. It's double Dutch to me*"⁵¹.

2) Xalq dilindən bir qədər fərqli şəkildə nitqdə işlənənlər: "*Burda mənəm, Bağdadda kor xəlifə*" kimi sabitləşmiş frazeoloji ifadənin üç variantda işlənməsi: a) *Həmişə deyirdi: "Bu dərədə mənəm, Bağdadda kor xəlifə"*; b) *Paşa belə bəy idi... Demə görmədim, Hacısarımda o idi, Bağdadda kor xəlifə*; c) *Allahqulu ağa deyirdi: "Bu Baharlı dərəsində mənəm, Mazandarda kor eşşək"*⁵²; "*The interests of Great Britain had to be defended in language that should steer safely between the Scylla of weakness and the Charybdis of arrogance*"⁵³.

⁵⁰ Vəzirov, N. Seçilmiş əsərləri / N.Vəzirov. – Bakı: Maarif, – 2002. – 292 s., – s. 119

⁵¹ Christie, A. The mysterious Mr. Quin / A.Christie. – London: Harper Collins, – 2003. – 396 p., – p. 124

⁵² Seyidəliyev, N.F. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası / N.F.Seyidəliyev. – Bakı: Araz, – 2006. – 324 s., – s. 230-238

⁵³ Efvergren, C. Names of places in a transferred sense in English / C.Efvergren. – Detroit: Gale Research Co., – 1969. – 123 p., – p. 19

3) Yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan toponim tərkibli aforistik vahidlər. Məsələn, “*Muğan Muğan olsa, biri üç elər, Muğan tufan olsa, üçü heç elər*” frazeoloji ifadəsi görkəmli yazıçı S.Vurğun tərəfindən yaradılmışdır. İngilis dilində isə “*Something is rotten in the state of Denmark*” – Bu iş əngəlsiz deyil – frazeoloji ifadəsi ilk dəfə görkəmli yazıçı V.Şekspir tərəfindən yaradılmış, sonralar danışıq dilinə keçmişdir.

III fəslin altıncı yarımfəslə “**Azərbaycan və ingilis dillərində ideonimlərin formalaşmasında toponimlərin rolu**” adlanır. Müxtəlif sistemli dillər olan Azərbaycan və ingilis dillərində işlədilən toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərindən biri də onların poetik ad kimi çıxış etməsi, yəni bədii əsərin başlığını yaratmasıdır. Toponim tərkibli ideonimlər məzmun və forma göstəricisi olub, informativ və ekspressiv xüsusiyyətlərə malikdir. Azərbaycan və ingilis dillərindəki toponim tərkibli bədii mətn başlıqlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Yalnız bir sözdən ibarət olan toponimli ideonimlər: “*Azərbaycan*” (S.Vurğun), “*Abşeron*” (M.Hüseyn), “*Qabaqçöl*” (S.Əsəd); “*London*” (W.Blake), “*Chicago*” (S.Sandburg), “*The Mediterranean*” (A.Tate) və s.

2. İki və daha çox sözdən ibarət olan toponimli ideonimlər: “*Burnt Norton*” (T.S.Eliot), “*New England*” (E.A.Robinson), “*Brendon Hill*” (A.Housman), “*Qızıl Şərq*” (S.Vurğun), “*Dumanlı Təbriz*”, “*Gizli Bakı*” (M.S.Ordubadi) və s.

3. Janr göstərilən toponimli ideonimlər. Adından göründüyü kimi, bu cür toponimik bədii mətn başlıqları əsərin hansı janrda yazıldığına işarə edir: “*Hawthorne Tales*” (E.A.Poe), “*Sonnet to Zante*” (E.A.Poe), “*Elegy on Newstead Abbey*” (G.G.Byron), “*Hekayəti-vəzir-xani Lənkəran*”, “*Hekayəti-müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah*”, “*Puşkinin ölümünə Şərq poeması*” (M.F.Axundov) və s.

4. Dəqiq tarix göstərilən toponimli ideonimlər: “*Composed upon Westminster Bridge, 1803*” (W.Wordsworth), “*Near Dover, September 1802*” (W.Wordsworth), “*Enrica, 1865*” (C.G.Rossetti), “*Bakı-1501*” (Ə.Cəfərzadə) və s.

5. Qarışıq tipli toponimli ideonimlər: “*By the river Babilon we sat down and wept*” (G.G.Byron), “*The last hotelier: Hallsands*” (J.Gurney), “*The holy city, New Jerusalem*” (C.G.Rossetti), “*Kür qırağının əcəb seyrangahı var*”, “*Siyahtel görmədim Kür qırağında*”, “*Ey Kəbəm, Kərbəlam, Məkkəm, Mədinəm*” (M.P.Vaqif) və s.

Beləliklə, müxtəlif sistemli dillərdə toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı-müqayisəli şəkildə tədqiqi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas vermişdir:

1. Azərbaycan və ingilis dilçiliyində toponimikanın öyrənilməsinə sistemli yanaşılmış, leksik materialın çoxluğu isə yer adlarının dünya dilçiliyində tədqiqat obyektinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Müxtəlif sistemli dillərdə toponimlərin ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə tədqiqi tarixinə nəzər salarkən müəyyən etdik ki, üslubi yaxud poetik toponimika dilçiliyin nisbətən az tədqiq edilmiş sahəsidir.

2. Toponimlər dildə və nitqdə coğrafi obyekt adı bildirməklə yanaşı, əlavə, məcazi mənalar ifadə edir. Hər iki dildə kommunikativ, informativ, estetik, ekspresiv, simvolik və s. funksiyaları yerinə yetirən, nominativliyi ilə yanaşı, məcazi mənaları ilə də ünsiyyət prosesini zənginləşdirən toponimlərin orfofonik cəhətlərinin, emotivliyinin, obrazlılığının öyrənilməsi müasir dilçiliyə maraqlı dil faktları verir.

3. Bədi mətnlərdə toponimlərin işləklik dərəcəsi ədəbi janrdan, əsərin hansı dövrdə yazılmasından çox asılıdır. Hər iki xalqın klassik ədəbiyyatında rast gəlinən yer adlarının çoxu xarici toponimlər, orta əsrlər və müasir dövr ədəbiyyatında işlədilən yer adlarının əksəriyyəti isə milli toponimlərdir. Hər iki dilə aid bədi mətnlərin araşdırılmasının nəticələrinə görə lirik əsərlərə nisbətən epik əsərlərdə toponimlərə daha çox yer verilir.

4. Aparığımız araşdırma göstərir ki, müxtəlif sistemli dillərin bədi mətnlərində məkan anlayışı həm real və uydurma toponimlər vasitəsilə, həm də qeyri-müəyyən şəkildə ifadə olunur. Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında real toponimlərdən hadisələrin reallığına oxucunu inandırmaq, uydurma yer adlarından müəyyən üslubi məqamlar yaratmaq, qeyri-müəyyən məkanlardan isə

müərrədiyi artırmaq məqsədilə istifadə edilir. Yazıçıların uydurma yer adlarından istifadəsinə gəlicə, Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadə, ingilis ədəbiyyatında isə T.Hardi uydurma toponimlərə maraqla yanaşmış, real toponimlərdən daha çox onlara üstünlük vermişlər ki, bu da həmin sənətkarların fərdi üslubunun özəlliyidir.

5. Digər onomastik vahidlər kimi toponimlər də rəngarəng üslubi xüsusiyyətlərə malik olub bədii dili zənginləşdirir. Azərbaycan və ingilis bədii mətnlərində toponimlərin məcaz vasitəsi kimi işlənməsi, semantik məna çalarlığı, fonetik təhrif olunması, leksik cəhətdən üslubi effekt yaratması, adlarının çəkilmədən mətnin məzmununda təsəvvür olunması və s. toponimlərin bədii mətndəki üslubi istifadə məqamlarıdır.

6. İstər Azərbaycan, istərsə də ingilis yazılı ədəbiyyatında toponimlər vasitəsilə obrazlılıq, poetiklik, emosionallıq, ekspressivlik ifadə etmə üsullarından biri onların məcazların formalaşmasında iştirak etməsidir. Toponimlərin iştirakı ilə yaranan metafora, metonimiya, epitetlər silsiləsi, mübaliğə və bədii müqayisələr əsərlərin dilində bilavasitə obrazlılığa xidmət edir.

7. Toponimlər vasitəsilə yaradılan semantik məna çalarlığı – üslubi sinonimlər zəruri dil vahidləri olmaqla bərabər, bədii nitqin obrazlı ifadəsində xidmət edir. Onların bədii nitqin xarakterinə, əsərin janrına uyğun seçilib işlədilməsi həm təkrara yol verməmək məqsədi daşıyır, həm də informativ funksiyanı yerinə yetirir.

8. Bədii üslubda obrazlılığın yaranmasında toponimlərin məcazlaşmasından başqa müxtəlif fonetik və leksik vasitələrdən də istifadə olunur. Toponimlərin fonetik cəhətdən dəyişdirilməsi yaxud təhrif olunması onları qafiyəyə uyğunlaşdırmaq, canlı danışiq dilinə yaxınlaşdırmaq, obrazların daxili aləmi barədə təsəvvür yaratmaq, gülüş yaratmaq kimi müəyyən üslubi-kommunikativ məqsədə xidmət edir.

9. Bədii mətnlərdə toponimlərin simvolik anlam, müsbət və mənfi məna, doğma məkan bildirməsi, təsvirinin verilməsi, komik effekt yaratması, əsər daxilində etimologiyasına müraciət olunması, tarixi hadisə bildirməsi, leksik mənasının əsərdəki hadisəyə

uyğunlaşdırılması, məcazi ismin əvəzinə işlədilməsi, mətn daxilində apelyativləşməsi, inversiyası, antroponim və etnonimlərlə eyniləşdirilməsi, əlamət və keyfiyyətlə bağlı ərazini göstərməsi, bədii xitab, təkrir, sadalanma mövqeyində işlənməsi və s. onların leksik mənasını saxlamaqla Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında ifadə etdikləri üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərdir.

10. Azərbaycan və ingilis bədii mətnlərdə işlədilən toponimlər kimi, toponim tərkibli frazeoloji vahidlər və toponimli ideonimlər də obrazlılıq, emosionallıq, informativlik, ekspressivlik, yığcamlıq, ahəngdarlıq kimi xüsusiyyətlərə malik olub üslubi məqsədə xidmət edir, forma və məzmun göstəricisinə çevrilərək müxtəlif funksiyaları yerinə yetirməyə zəmin yaradır.

11. Azərbaycan və ingilis dillərinin bədii mətnlərindəki toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı-müqayisəli tədqiqi onlar arasında funksional və kontekstual sinonimliyin, oxşarlıqların mövcud olduğunu göstərdi. Hər iki dildəki toponimlər eyni üslubi-kommunikativ xüsusiyyətlərə malikdir. Bununla belə, həmin üslubi məqamlardan bəzilərinin bu və ya digər dildə üstünlük təşkil etdiyi hallar və müəyyən dövrə aid olan bədii mətnlərdə toponimlərin işlənmə xüsusiyyətlərində bir qədər fərqlilik də mövcuddur.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. Müxtəlif sistemli dillərdə onomastik vahidlərin linqvistik xüsusiyyətləri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2014. № 3, – s. 41-45

2. Azərbaycan və ingilis toponimlərinin xarakterik xüsusiyyətləri // – Bakı: Dilçilik İnstitutunun əsərləri, – 2015. № 1, – s. 154-160

3. Müxtəlif sistemli dillərin toponimlərinin bədii üslubdakı funksiyaları // Bakı: Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransı, – 2015, – c. 2, – s. 61-62

4. Müxtəlif sistemli dillərin bədii mətnlərində işlədilən uydurma toponimlər // – Bakı: “Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri” VI Beynəlxalq elmi konfransı, – 2015, – c. 2, s. 134-135

5. Azərbaycan və ingilis dillərində toponim tərkibli frazeoloji ifadələr // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2015. № 2, – s. 114-118

6. Топонимы в творчестве английских и Азербайджанских поэтов XIV-XIX веков: сравнительный анализ // – Москва: Вестник Российского Университета Дружбы Народов. Серия Теория языка. Семиотика. Семантика, – 2015. №4, – с. 50-60

<http://elibrary.ru/item.asp?id=24834420>

<http://journals.rudn.ru/semioticssemantics/article/view/7557/7010>

7. Müxtəlif sistemli dillərdə toponimlərin üslubi tədqiqi // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2015. № 10, – s. 132-138

8. Müxtəlif sistemli dillərin bədii mətnlərində toponimlərin metaforik, metonimik və simvolik məqamlarda işlənməsi. // – Bakı: Tağıyev oxuları, – 2016. № 1, – s. 79-83

9. Müxtəlif sistemli dillərin bədii mətnlərində toponimlərin müqayisə və qarşılaşdırma məqamında işlənməsi // – Bakı: Elmi xəbərlər, – 2016. № 1, – s. 72-76

10. Azərbaycan və ingilis yazılı ədəbiyyatında işlədilən toponimlərin üslubi-kommunikativ xüsusiyyətləri // – Bakı: Tədqiqələr, – 2016. № 1, – s. 48-56

11. Müxtəlif sistemli dillərin folklor mətnlərindəki toponimlərin üslubi funksiyaları // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2016. № 2, – s. 102-107

12. Проблемы исследования топонимов в разносистемных языках // – Тольятти: Балтийский Гуманитарный журнал, – 2016. – том 5, № 1(14), – с. 22-26

<http://elibrary.ru/item.asp?id=25589742>

<https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-issledovaniya-toponimov-v-raznosistemnyh-yazykah>

13. Place name formations in the English and Azerbaijani languages // – Москва: «Internauka». Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. XLV Международная научно-практическая конференция, – 2016, № 2(41), – с. 224-227 <https://elibrary.ru/item.asp?id=25470707>

<http://www.internauka.org/conference/xlv-mezhdunarodnaya-zaochnaya-nauchno-prakticheskaya-konferenciya-nauchnaya-diskussiya-voprosy-filologii#articles>

14. Toponymic titles of the literary texts in the English and Azerbaijani languages // – Москва: «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук», Проблемы науки и научного познания. IV Международная научно-практическая конференция, – 2016, № 2-6, – с. 41-45

<http://elibrary.ru/item.asp?id=25612663>

15. Особенности употребления реальных и вымышленных топонимов в азербайджанских и английских художественных текстах // – Москва: Вестник Российского Университета Дружбы Народов. Серия Теория языка. Семиотика. Семантика, – 2017. – том 8, № 3, – с. 643-653

<http://journals.rudn.ru/semioticssemantics/article/view/17026/15029> <https://elibrary.ru/item.asp?id=30094516>

16. Неопределенное выражения пространства в художественных текстах разносистемных языков // – Москва: «Eurasia Science» XIV Международная научно-практическая конференция, – 2018, № 2, – с. 54-56 http://xn--80aa3afkgvdf5he.xn--plai/ES-14_originalmaket-2_N.pdf

<https://elibrary.ru/item.asp?id=32876294>

17. Azərbaycan və ingilis toponimlərinin bədii nitqdə işləklik dərəcəsi // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2019. № 1(109), – s. 21-25 <http://www.yazikiliteratura.com>

18. Ingilis toponimika səmiyyəti // – Москва: «Internauka». Культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования. XLVIII Международная научно-практическая конференция, – 2021, № 5(42), – с. 87-91

<https://www.internauka.org/conf/philology/42/265902>

19. Смысловое многообразие топонимов в азербайджанском и английском художественном стиле // – Днепр: Вестник Университета имени Альфреда Нобеля. Серия: Филологические науки. – 2021, № 1(21), – с. 104-112

<https://phil.duan.edu.ua/index.php/uk/arkhiv>

Dissertasiyanın müdafiəsi 7 dekabr, 2022-ci il tarixində, saat 11⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.06/4 Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, Az 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA, İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 5 noyabr, 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 01.11.2022
Kağız formatı: 60x84 16¹
Həcm: 37, 666 işarə
Tiraj: 100